

УДК 373.5.016:53

Микола Головко

Mykola Golovko

**СИСТЕМА ДЖЕРЕЛЬНОЇ БАЗИ
ІСТОРІЇ МЕТОДИКИ НАВЧАННЯ ФІЗИКИ В УКРАЇНІ**

**THE SYSTEM OF SOURCES
OF HISTORY OF PHYSICS TEACHING METHODS IN UKRAINE**

У статті висвітлюється проблема формування джерельної бази історії методики фізики. Аналізуються наукові підходи щодо класифікації джерел та застосування історіографічного методу в організації досліджень з історії дидактики фізики в Україні. Обґрунтовано доцільність системного вивчення елементів джерельної бази через призму складних взаємозв'язків окремих їх видів, різної інформаційної та культурологічної значущості на відповідних історичних етапах розвитку методичної науки. Запропоновано авторську класифікацію елементів джерельної бази історії вітчизняної дидактики фізики. Акцентується увага на такій особливості сучасного наукового джерелознавства, як варіативність репрезентаційних підходів, вибір яких визначається концепцією, метою та завданнями конкретного дослідження.

Ключові слова: історія методики навчання фізики в Україні, джерельна база, системний підхід, класифікація.

Однією з найактуальніших проблем історії методики фізики в сучасних умовах є застосування методології джерелознавства, відповідної меті та завданням історико-педагогічного дослідження. Відомий український учений, дослідник історії методичної науки О. В. Сергєєв, зауважував, що встановлення джерельної бази та вивчення всієї сукупності фактів, що її складають, є необхідною умовою, яка забезпечує науковий характер дослідження процесу становлення та розвитку дидактики фізики як педагогічної науки [8, с. 22-23].

Таким чином, першочерговим завданням історико-методичного дослідження є вибудовування дослідником джерельної бази, яка забезпечує повнофункціональну історіографію проблеми, дає можливість на основі систематизації та аналізу не просто сформулювати фактологічний опис, а й визначає його наукову новизну. Особливо актуальною ця проблема є для досліджень з історії становлення та розвитку теорії і методики навчання фізики в Україні як галузі педагогічної науки, соціокультурний феномен якої потребує ґрунтовного вивчення та сучасних інтерпретацій.

Загально-наукові підходи щодо класифікації джерельної бази, які й до сьогодні є методологічною основою історико-педагогічних досліджень, сформувалися в середині 1980-х рр. у працях радянських дослідників Д. І. Раскіна та Е. Д. Днепров, які розробляли історіографічні та методологічні проблеми вивчення історії педагогіки та школи. Так, Д. І. Раскін виокремив історико-педагогічні джерела як окремий об'єкт наукового джерелознавства, вперше ввівши дидактичні джерела як самостійний компонент джерельної бази [7].

Л. Д. Березівська наголошує щодо доцільності розподілу складників джерельної бази на джерельні та історіографічні. До джерельних дослідниць відносить оприлюднені праці науковців, керівників та працівників освітньої галузі, в яких аналізується чинний стан освітньої галузі. Як історіографічні розглядаються джерела, в яких здійснюється оцінка попередніх у часі педагогічних явищ та процесів. Акцентується увага на тому, що окремі джерела можуть розглядатися одночасно як історіографічні, так і як безпосередньо джерела з досліджуваної проблеми [1, с. 48].

Н. П. Дічек розглядає сутність історичного джерела з позицій культурологічного підходу як продукт спрямованої людської освітньої діяльності та пропонує класифікацію джерельної бази саме за цією ознакою: документальні, науково-педагогічні, історіографічні, філософсько-соціологічні, релігійні, періодичні художньо-публіцистичні, джерела-результати педагогічної діяльності, джерела особового походження,

специфічні види джерел. Однією із найважливіших для історико-педагогічного дослідження сукупностей джерел дослідниця визначає джереларезультати педагогічної діяльності, розвиваючи на основі сучасних підходів категорію дидактичних джерел, введеною Д. І. Раскіним [5].

Більшість дослідників історії педагогіки погоджуються з тим, що особливістю її сучасного наукового джерелознавства стає варіативність репрезентаційних підходів, вибір яких визначається концепцією, метою та завданнями конкретного дослідження. При цьому основна увага приділяється не стільки, власне, обраним критеріям (з огляду на певну умовність будь-якої класифікації), скільки їх системному застосуванню.

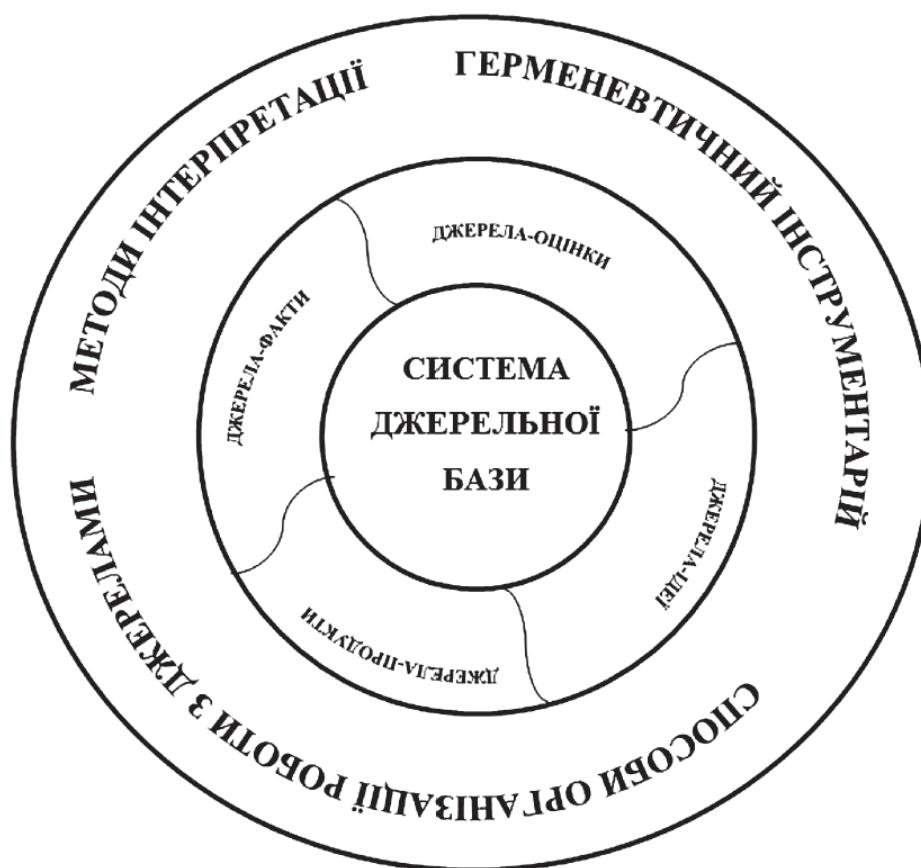
Наші дослідження проблеми джерельної бази історії вітчизняної дидактики фізики показують, що переважна більшість авторських репрезентацій її систематизації базуються на спробах виділення статичних відношень між окремими об'єктами. Намагання чітко визначити критеріальні ознаки для класифікації джерел (як правило, це зовнішні ознаки: походження, спосіб зберігання, видові ознаки) призводять до досить умовного розподілу джерел на групи. Саме тому більшість класифікацій містять надлишкові елементи. При цьому постійно виникають питання їх самостійної функціональності та доцільності виділення із більш широких груп (наприклад, категорія дидактичних джерел).

Ми поділяємо думку Н. М. Гупана, який зауважує на відносну умовність віднесення джерел до тієї чи іншої групи та обґрунтовує важливість окреслення системи джерельної бази конкретної історико-педагогічної проблеми. Це, як зазначає дослідник, забезпечить конкретизацію сукупності джерел як цілісного явища зі специфічними властивостями, яких не мають їх окремі групи [4].

На нашу думку, саме системний підхід до вибудовування джерельної бази забезпечує вивчення історії вітчизняної дидактики фізики як цілісного соціокультурного та педагогічного явища, науково обґрунтованого висвітлення проблем історико-методичного дослідження. Адже тільки в

межах системи джерельну базу можна структурувати таким чином, щоб максимально врахувати відношення між її складниками у статичних (просторове розташування, ієрархія, відмінність певних якостей) та динамічних (зміна в часі) відношеннях [2, с. 227].

Формуючи джерельну базу історії методики навчання фізики в Україні ми спиралися на результати досліджень науковців, які розробляли питання класифікації джерел історикометодичного дослідження (Сергєєв О. В., Волошина А. К.), критеріальної бази історико-педагогічних досліджень (Сухомлинська О. В.), впливу своєрідності тематичної території історикопедагогічного дослідження на формування його джерельної бази (Дічек Н. П.), доцільності застосування тієї чи іншої класифікації відповідно до предмету конкретного дослідження (Стражнікова І. В.), системного підходу (Биков В. Ю.) та його реалізації у побудові системи джерельної бази історії педагогіки (Гупан Н. М.). Виходячи з того, що система є цілісною множиною об'єктів (елементів) та відношень (зв'язків) між ними, які виділяються із середовища за ознаками їх приналежності до реалізації цілей системи [2, с. 225-226], будемо розглядати систему джерельної бази історії методики навчання фізики в Україні як цілісне явище, що має культурологічне наповнення (мал. 1).

Мал. 1. Система джерельної бази історії методики навчання фізики в Україні

Особливістю пропонованої системи є те, що визначальною є саме цілісність множини елементів та особливості функціональних зв'язків між ними, що забезпечує максимальне досягнення цілей системи. За основу класифікації джерельної бази історії методики навчання фізики в пропонованій системі обрано культурологічну наповненість джерела.

Зокрема, ми виокремлюємо такі групи джерел: джерела-факти (нормативно-правові акти, статистичні матеріали, документи, які фіксують факт певного педагогічного явища, зокрема, такого, що відбувається вперше); джерела-ідеї (педагогічні ідеї, які з часом були покладені в основу проектів освітніх реформ або розроблення нових методів і технологій навчання); джерела-оцінки (історіографічні праці, рецензії, спогади); джерела-продукти науково-освітньої діяльності (концепції фізичної освіти,

стандарти, навчальні програми, підручники, методики, обладнання, електронні засоби навчального призначення, учнівські роботи).

У свою чергу, означені елементи джерельної бази можуть репрезентуватися підгрупами джерел, які традиційно виділяють історики педагогіки. Наприклад, документальні, оповідні, особового походження, масові, немасові, історіографічні, підручникотворення, наочні, електронні (за Н. М. Гупаном). Виходячи із завдань конкретного дослідження, які полягають у вивченні процесу становлення та розвитку теорії і методики навчання фізики в Україні, системотвірним чинником пропонованої джерельної бази виступають не стільки видові ознаки, а, в першу чергу, культурологічний зміст джерела.

На наш погляд, елементи джерельної бази історії вітчизняної дидактики фізики мають розглядатися системно, через призму складних взаємозв'язків джерел різних видів, їх соціокультурної значущості на різних історичних етапах розвитку методичної науки. Так, дослідження документальних джерел (акти, розпорядження, статистика) потребує вивчення науково-методичних та філософсько-соціологічних джерел, оскільки офіційні документи не завжди відбивають актуальні запити педагогічної науки та освітньої практики. Не завжди закони, що регламентують діяльність освітньої галузі, базуються на перспективному, концептуальному баченні прогресивних напрямів розвитку, які, в свою чергу, мали б визначатися науковим обґрунтуванням.

Досліджуючи проблему формування джерельної бази історії вітчизняної методи фізики, ми з'ясували, що сьогодні з'явився новий вид джерел, безпосередньо пов'язаних із запровадженням інформаційно-комунікаційних технологій. Їх особливості визначаються не тільки цифровими носіями інформації, а й інструментарієм опрацювання, що, у свою чергу, відкриває нові орієнтири методології історико-педагогічного дослідження.

Зокрема, суттєво зростає вага так званих електронних джерел (хоча, на нашу думку, введення такої групи в систему джерельної бази потребує конкретизації, оскільки джерела можуть бути «електронними», наприклад, лише за носієм інформації (електронний каталог, електронна база сканованих паперових документів, прототипи електронних підручників, що являли собою скановані паперові підручники тощо). Упродовж останніх десяти років методика навчання фізики збагатилася повноцінними продуктами науково-освітньої діяльності – електронними засобами навчального призначення (бібліотеки електронних наочностей, віртуальні фізичні лабораторії, навчальні тренажери), а також електронними мережними освітніми ресурсами, які теж можуть стати для дослідника історії дидактики фізики важливими джерелами. За таким же принципом можна було б вводити джерела реальні та віртуальні, як, наприклад, вводяться традиційно речові та словесні джерела.

Проте, ми вважаємо доцільним особливу увагу у цьому контексті звернути не стільки на особливості електронних джерел як нового складника джерельної бази, а на те, що їх введення принципово змінює методологію та інструментарій історико-методичного дослідження. Саме тому доцільно включати до системи джерельної бази й способи організації роботи з джерелами, які використовує дослідник.

З одного боку, опрацьовуючи електронні джерела (наприклад, pdf-документи), дослідник може здійснювати їх класифікацію та систематизацію за методологією роботи з паперовими документами. При цьому електронний формат забезпечує удосконалення процедур пошуку, копіювання, зберігання та можливості багаторазового використання, що не завжди було доступно досліднику в умовах «паперової» інформаційної технології. З іншого боку, важливу роль відіграє використання електронних каталогів вітчизняних та зарубіжних бібліотек, а також віртуальних довідок, що якісно змінює організацію роботи дослідника із джерелами. Наявність, наприклад, технологій автоматичного перекладу та пошукових систем мережі Інтернет

дає можливість в режимі реального часу опрацювати та оцінити джерело, співставити отримані факти з іншими джерелами. Сьогодні дослідникам історії педагогіки доступні електронні версії провідних фахових видань завдяки їх сайтам або спеціальним електронним сторінкам, на яких зберігаються архіви випусків за декілька останніх років. За сучасними вимогами на сайтах спеціалізованих учених рад розміщуються електронні версії дисертацій, поданих до захисту.

Перспективним напрямом розвитку джерельної бази є формування бібліотеки електронних версій архівних матеріалів, книжкових та періодичних видань. На сьогодні вони представлені, як правило, скан-копіями (pdf-формат), але за способом структурування та організації роботи реалізують ідею електронних бібліотек та забезпечують високий рівень інтерактивного режиму використання їх дослідником.

Щоправда, джерела з історії методики фізики представлені лише електронними бібліотеками окремих періодичних видань, особливий інтерес серед яких становить електронна повнофункціональна версія першого вітчизняного науково-методичного журналу «Вісник дослідної фізики та елементарної математики». Важливість такого виду джерел для дослідника визначається декількома чинниками. Зокрема, багаторівневою структуризацією матеріалів, систематизацією за всіма основними рубриками та категоріями, швидким доступом в режимі реального часу, можливості збереження та відтворення відповідних матеріалів, паралельним доступом, що відображено в функціоналі інтерфейсу користувача. Це джерело є повноцінним електронним ресурсом, який дає можливість досліднику опрацювати великі обсяги матеріалів. Наприклад, електронна версія містить 674 випуски журналу за період із 1886 по 1917 рік. Представлено у вигляді активних гіперпосилань 42 рубрики, в яких систематизовано статті за відповідною проблематикою, передбачено також можливість пошуку електронних версій статей та інших матеріалів за покажчиком авторів та алфавітним покажчиком статей. Якщо стаття публікувалася у кількох

випусках, передбачено можливість перегляду її в повному обсязі, починаючи з будь-якої частини.

Унікальність таких джерел-електронних ресурсів для дослідника полягає в тому, що високий рівень класифікації та систематизації забезпечує можливість комплексного багатоаспектного аналізу з мінімальними витратами часу. Такі системи дають можливість паралельної роботи з каталогом та основним джерелом, а також декількома джерелами одночасно, забезпечує формування в дослідника цілісної картини джерельного поля та смислових орієнтирів відповідної проблематики.

Завдяки можливостям інформаційно-комунікаційних технологій відшукування конкретноісторичних фактів у групах джерел різних видів перестає бути першочерговим та найбільш традиційно актуальним і важливим завданням, зокрема, на початкових етапах дослідження. Розширення доступу до джерельної бази в просторі та часі дає можливість акцентувати увагу дослідника на герменевтичному інструментарії, методах інтерпретації історико-методичних смислів, що, в свою чергу, забезпечує якнайповніше висвітлення культурологічного змісту джерела, можливість пізнання широкого спектру функціональних взаємозв'язків, що виходять за контури викладених фактів [5].

Тому систематизація джерельної бази історії методики фізики з використанням герменевтичного інструментарію, широкого кола методів інтерпретації та використання способів організації роботи з джерелами, що відповідають їх особливостям, сприятиме максимальному врахуванню відношень між окремими видами та групами джерел не тільки у статичній ієрархії, а й динамічній зміні у часі, що, в свою чергу, забезпечить їх структурування в цілісну систему.

Список використаних джерел

1. Березівська Л.Д. Організаційно-педагогічні засади реформування шкільної освіти в Україні у ХХ столітті [Текст]: дис... д-ра пед. наук:

13.00.01 / Лариса Дмитрівна Березівська ; Ін-т педагогіки АПН України. – Київ, 2009. – 505 с.

2. Биков В.Ю. Моделі організаційних систем відкритої освіти : монографія / В.Ю. Биков. – Київ : Атіка, 2008. – 684 с.

3. Волошина А.К. Історико-методичний аналіз розвитку технології розв'язування фізичних задач у середній загальноосвітній школі : автореф. дис.... канд. пед. наук: 13.00.02 / А.К. Волошина ; Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. – Київ, 2001. – 18 с.

4. Гупан Н. Джерельна база історії педагогіки: пошук підходів до систематизації / Н. Гупан // Рідна школа. – 2013. – № 8-9. – С. 67-70.

5. Дічек Н.П. Методологічні аспекти модернізації вітчизняних історико-педагогічних досліджень / Н.П. Дічек // Педагогіка та психологія. – 2014. – № 2. – С. 67-75.

6. Днепров Э.Д. О разработке методологических, историографических и источниковедческих проблем истории педагогики / Э.Д. Днепров // Школа России накануне и в период революции 1905-1907 гг. : сб. науч. трудов / под. ред. Э.Д. Днепров и Б.К. Табиева. – Москва : Мзд-во АПН СССР, 1985. – С. 5-24.

7. Раскин Д.И. Классификация историко-педагогических источников / Д.И. Раскин // Историографические и методологические проблемы изучения истории отечественной школы и педагогики. – Москва : Изд-во АПН СССР, 1989. – С. 85-99.

8. Сергеев А.В. Становление и развитие истории методики преподавания физики в средней школе как научной дисциплины : автореф. дис.... док. пед. н.: 13.00.02 / А.В. Сергеев ; Гос. пед. университет им. А.И. Герцена. – Ленинград, 1991. – 34 с.

9. Стражнікова І.В. Історіографія розвитку педагогічної науки у дослідженнях Західного регіону України (друга половина ХХ – початок ХХІ століття) [Текст] : дис.... д-ра пед. наук : 13.00.01 / Інна Василівна

Стражнікова ; Терноп. нац. пед. ун-т ім. Володимира Гнатюка. – Тернопіль, 2015. – 601 с.

10. Сухомлинська О.В. Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем / О.В. Сухомлинська. – Київ : А.П.Н., 2003. – 68 с.

In the article highlights the problem of formation of sources of physics teaching methods history. The scientific approaches to classification of the sources and use of historiographical method of research on the history of physics didactics in Ukraine are analyzed. Attention is focused on such features of modern scientific source as representative variation approaches; the choice is determined by the concept, purpose and objectives of a particular investigation. Source features are grounded methodology in accordance with the objectives and main tasks of historical and pedagogical research. It is proved that a systematic approach to building a domestic source base history didactics of physics makes it possible to consider it as an integral socio-cultural and pedagogical phenomenon. Systemically factor in this act not only specific features and, above all, cultural content source that if the use of hermeneutic tool provides the possibility of knowing a wide range of relationships beyond the outlines set out the facts. Expediency systems research element of sources, in the light of their complex relationships of different species, different information and cultural significance of the historical stages in the development methodology of science were grounded. An author's classification of the sources elements of national history didactics of physics is proposed, defined feasibility supplement its traditional groups of material, written sources and a group of electronic educational resources. Given the increasing role of ICT in research management, in particular, with historical and educational, offered to pay attention to the classification of sources by means of researcher.

Key words: *history of physics teaching methods in Ukraine, source base, systematic approach, classification.*